

Урок № 44

Тема. Гр. Тютюнник. Новаела «Три зозулі з поклоном».
«Вічна» тема «любовного трикутника» в новітній інтерпретації. Образ любові як втілення високої християнської цінності, що вивищує людину над прагматичною буденністю, очищає їй душу

Мета: допомогти учням усвідомити ідейно-художнє багатство й естетичну цінність твору; розви-
вати навички аналізу новел, вміння висловлювати власні роздуми про поведінку героїв
і проблеми, порушені у творі; виховувати прагнення до щирості, краси почуттів, християнських, гуманістичних взаємин між людьми, усвідомлення високого сенсу любові.

Очікувані _____ результати: учні знають зміст новели, вміють її переказувати, визначати особливості композиції, засоби характеротворення, стильову манеру; висловлюють власні враження від прочитаного.

Обладнання: портрет письменника, видання твору, ілюстрації до нього.

Тип уроку: формування вмінь та навичок (урок-спостереження над текстом художнього твору).

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності школярів.

Оголошення теми й мети уроку

;; **Вступне слово вчителя.**

М. Вінграновський писав: «Дивна б, здавалося, річ: з тих, власне, слів, якими говорять мільйони людей і якими користуються десятки й сотні письменників, раптом з'являється один, який ці ж, власне, прості слова ставить у таким порядку, що вони в нього живуть, як у нікого й ніде, і, скільки би ти їх не читав, до них, до їхнього автора хочеться повертатися ще й ще. Саме таким письменником і є Григорій Тютюнник. Він — дорогоцінне обличчя нашої літератури. Він — її гідність, постава і шляхетність. Його твори не борються із часом. Вони самі — час. Лише не той, розкиданий і безладноплинний, а підвладний його художньому зорові, сяний і пересіяний на густому ситі його обдаровання, де все неістотне і тимчасове відстоюється, а застається лише чисте золото таланту». А ось як відгукується про твір Гр. Тютюнника, який ми розглядатимемо на уроці, відомий літературознавець Є. Сверстюк: «Струна затремтіла, коли в таборі я прочитав у збірці Григора Тютюнника “Три зозулі з поклоном” — оповідання про зека в серпанку любові — твір, злеліяний на дні душі в глибокій самоті».

II. Формування вмінь та навичок

;; **Обмін враженнями щодо твору «Три зозулі з поклоном».**

;; **Детальний переказ новели.**

Герой-оповідач виходить з-поза клубу в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачить,— хату Карпа Яркового. Перед нею рів-

ними рядочками на жовтому піску — молоденькі сосни. На ґанку стоїть Марфа Яркова і проводить юнака очима. Вона без хустки, видно пишне сиве волосся. Колись її коси сяяли золотом проти сонця, тепер не сяють.

Хлопець підходить ближче й чемно вітається з тіткою. Марфа ворухить губами й проводить його поглядом далі, поки не ввійшов у великі сосни, ті, що його тато садив.

Дома хлопець цілує матір, розповідає куці студентські новини й питає, чому це тітка Марфа так на нього дивиться.

Мати зітхає й говорить, що тітка любила його тата, а він на нього дуже схожий.

Марфа (тоді її за маленький зріст звали «маленькою Марфою») серцем чула, коли від тата надходив лист. Вона відчувала його здалеку, прямовала до пошти, чекала, втікши з поля від косаря. Коли виходив однорукий поштар дядько Левко, Марфа підхоплювалася і тихо питала, зазираючи у вічі, чи є від Мишка писемце. Поштар говорив, що немає, вона не вірила. Тоді дядько Левко здавався й відповідав, що є, але не їй, а Софії. Марфа просила дати їй листа хоч у руках потримати. Поштар відмовлявся, бо це заборонено, потім усе ж віддавав та наказував, щоб нікому не казала, бо його з роботи виженуть.

Дівчина хапає листа, притискає до грудей, цілує і довго з ним мліє. Потім віддає, дістає дядькові карбованця, щоб випив за здоров'я Мишка, й птахою мчить на роботу, а вітер ніяк не висушить сльози в її очах.

Хлопець питає у матері, хто їй про це розказав — чи не дядько Левко?

Мати відповіла, що сама це бачила й чула, бо тікала з роботи слідом за Марфою, яка вгадувала, коли буде лист від тата. Син запитав:

«— І ви на неї сердилися?

— У горі, синку, ні на кого серця нема. Саме горе».

Мишкові було тридцять три роки, а Марфі — дев'ятнадцять. Два роки прожила вона зі своїм Карпом і нажилася за сто. Тато ж героя-оповідача якось і не старів. «Сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть, чорнющі. Гляне, було, просто гляне і все, а в грудях так і потерпне».

А востаннє, як мама бачила тата (ходила аж у Ромни, їх туди повезли), то вже не пекли, а тільки сумно голубили.

Карпо і Марфа ходили до них на посиденьки. Розмовляли, співали втрьох.

А Карпо в цей час то у вуса дмухав, то галушки наминав, тільки сопів. Товсто-пикий був, товстоногий і рудий. Марфа проти нього — як перепілочка. Гляне, бувало, як її чоловік над галушками сопе — і сльози в очах. Гляне на тата, а той затулить долонею надбрів'я і співає. Софія говорить йому, щоб хоч раз на Марфу глянув, бо вона так до нього й світиться. А Михайло відповідав: «Навіщо людину мучити, як вона і так мучиться».

Останній лист від тата.

Батько писав, що глянув якось на себе в уламок дзеркальця — увесь сивий. Думав, що іній. Часто сниться йому робота — наче робить вікна, двері, столи. І тепер вирізає хлопцям на дозвіллі ложки. А цю ніч снилася йому його сосна, річки синє крило. Далі просить, щоб дружина не судила його гірко, бо відчуває, що десь витає біля нього нещасна Марфина душа. Тож хай Соня піде й скаже Марфі, що послав він їй три зозулі з поклоном, як казав сліпий бандурист на Зіньківському ярмарку. От тільки не знає, чи перелетять вони Сибір несходиму, а чи впадуть од морозу. «Сибір несходиму» було нерішуче закреслено густим чорнилом, а потім написано знову. І хай Соня попросить Марфу, щоб покликала та свою душу назад, і тоді хоч на хвилюк прийде забуття. Закінчувався лист таким: «Обнімаю тебе і несу на руках колиску з сином, доки й житиму...»

Давно все це минуло, а герой-оповідач і досі думає, як вони відчували одне одного — Марфа і тато. А ще міркує — чому не одружилися, коли отак одне одного чутили? У відповідь шумить велика «татова сосна»: «Тоді б не було тебе...»

;; **Евристична бесіда.**

— У чому незвичність композиції твору? (Новела в новелі.)

— Які автобіографічні мотиви ви помітили у творі? (Батько репресований; звати Михайлом; був бідним студентом.)

— Чи традиційно вирішується в новелі проблема «любовного трикутника»? (Ні, суперниці не протистоять одна одній, а розуміють і прощають.)

;; **Робота зі словником літературознавчих термінів.**

Художня деталь — така виразна риса (образ, подробиця або штрих), яка особливо збуджує

думку, часто викликає в уяві цілу картину, робить зображення дуже відчутним і яскравим. Художня

деталь може відображати подробиці обставин, зовнішності, пейзажу, портрета і взагалі може бути

домінантою цілого твору.

Так, у своїх творах Гр. Тютюнник широко використовує художню деталь — від деталі-образу й на-

віть символу (зав'язь) до деталі-штриху (сині губи матері, закреслене й написане в листі «Сибір

несходиму» та ін.)

;; **Завдання пошуково-дослідницького характеру.**

(Можна провести як роботу в групах.)

1. Випишіть цитати з твору, у яких подається портрет батька в різні періоди його життя. Про що свідчать зміни в його зовнішності? Які деталі сприяють виразності портрета?

2. Випишіть цитати з твору, у яких подається портрет Марфи в різні періоди її життя. Які деталі передають її почуття? Що свідчить про те, що жінка нещаслива в шлюбі?

3. Знайдіть і випишіть портрет Карпа. Які деталі вказують на авторське ставлення до нього? Схарактеризуйте цей образ, висловіть міркування про те, чому їхній із жінкою шлюб не можна назвати щасливим.

4. Знайдіть і випишіть цитати до характеристики матері. Визначте характерні деталі в її портреті.

5. Як описує батько свій тюремний побут? Про що це свідчить? Про що говорять закреслені й знову написані слова «Сибір несходиму»?

6. Опишіть на основі деталей, використаних автором в новелі, сільський побут, ставлення односельців до «ворогів народу».

;; **Коментар учителя.**

У пронизливій, аж болючій новелі «Три зозулі з поклоном» серед головних героїв легко впізнаються сам автор і його безталанний батько. Присвячена новела «Любові всевишній». А любов ця й справді була, як кажуть, неземна. Тридцятирічного чоловіка Михайла, батька оповідача, безнадійно покохала молода жінка Марфа Яркова. Вона й жила на світі тільки тим, що могла бачити його — сусідами ж були. І ось прийшла біда: Михайло попав у веремію сталінських репресій й опинився в сибірських концтаборах. Тепер Марфу тримали на світі листи Михайла, які він, зрозуміла річ, писав не їй, а своїй родині. Вона ж потайки просила листоношу тільки в руках «підержати письомце» («Сльози рясно котяться їй по щоках,— пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу...»).

Так були знедолені всі четверо — оповідач з матір'ю, його батько й Марфа. Знедолений увесь народ.

Гр. Тютюнник довго не міг опублікувати цю новелу, цю, без перебільшення, художню перлину — у застійні роки не допускали навіть на-тяку на жахи сталінщини, хоч у творі ніде про це відверто й не сказано. Врешті-решт «Три зозулі з поклоном» надрукував журнал «Ранок». Однак, з однією «невинною» правкою. В останньому передсмертному листі Михайло просить дружину: «Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка сліпенький, три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу». Далі йде від автора: «Сибір неісходиму» було нерішучою рукою закреслено густим чорнилом, а вгорі тією ж рукою написано знову: «Сибір неісходиму».

Та якщо навіть у 1937 році чиясь «нерішуча рука» не наважилася закреслити слова про місце ув'язнення, то в 1977-му — інша рука виявилася рішучою і невблаганною (мабуть, від давнього страху): «Сибір неісходиму» було виправлено на «цей світ неісходимий».

Ніби дрібниця, але як вона характеризує недавню добу з її безсормною брехнею й фарисейством.

Про що ж ця новела? Звичайно, перш за все, про любов. А ще — про людські долі, які нещадно скалічила тоталітарна система, про високий духовний світ і тонке світовідчуття простої людини. І про весь уклад життя довоєнного і повоєнного села (виснажливу працю жінок на колгоспному полі, світло каганців, відсутність культурних розваг, окрім вечорниць по сусідах, брак чоловіків — одні інваліди, студентські злидні).

Через усю новелу проходить наскрізна художня деталь — «татова сосна». Вона є і конкретною (дійсно, тато посадив на піску перед хатою сосну, згадує про неї в листі), і символічною: для сина, матері й жінки, яка його любила — пам'ять «про тата», для односельців — спогад про хорошу людину, безневинно загублену. У свою чергу, для тата сосна, ним посаджена, — символ рідного дому, можливо, якась трепетна надія: «Сю ніч снилась мені моя сосна. Це вона вже досі в коліно, а може, й вища. Сосна — а за нею річки синє крило...» До сосни подумки звертається в кінці новели й оповідач, а та ніби дає йому відповідь: «Тоді б не було тебе...»

Новела, хоч і невелика за обсягом, але зі своєрідною, складною композицією. Автор використовує прийом обрамлення, щоб через безпосередню розповідь ліричного героя (на початку і в кінці твору) досягти більшої емоційності в зображенні трагедії як окремої людини (Марфи, матері, батька, сина-оповідача), так і цілого народу (який потерпав від сталінських репресій). «Останній лист від тата» — це як новела в новелі. І розкриває він не тільки цілий світ почуттів батька — сум за родиною, за втраченою свободою та й самим, очевидно, життям, безмежну любов до дружини й сина, до рідного краю, до такої милої йому роботи столяра, милосердя і співчуття до страждань іншої людини, — а й характеризує самого Михайла як працьовитого, люблячого, тактовного, чесного, навіть поетичного («синок, мій колосок», «річки синє крило», «три зозулі з поклоном»). Вражає така деталь. Герой, щоб не засмучувати рідних, пише, як їх, ув'язнених, добре (!) годують та вдягають: «Ти питаєш, як нас годують, як одягають на зиму. Годують такою смачною юшкою, що

навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би, ще й добавки попросив! Вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати».

Короткими, лаконічними штрихами змальовані образи жінок — Софії і Марфи. Але від того вони не менш повнокровні. Обидві передчасно постаріли, згорьовані й змучені працею. У Софії — «сині губи», Марфа — «сива», хоч вони ще й не старі. Розповідаючи історію кохання Марфи до свого чоловіка, Софія не сердиться на суперницю і говорить: «У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе». Син помічає, що «очі мамині сухі, голос ні здригнеться», і він чує за цим, що «спогади її не щемлять їй і не болять — вони закам'яніли».

Марфа, колись «тонесенька, тендітна, у блаженській вишиваній сорочці», із сяючими жовтими кучерями, що вибилися з-під чорної хустки. За розповіддю Софії, «два годочки прожила з Карпом своїм і нажилася за сто». Карпо був товстопиким, товстоногим, рудим. Коли сусіди співали на посиденьках, він дивився у стелю або вуса свої розпушував. А ще їсти любив — як за себе кидав. Тож не дивно, що дев'ятнадцятирічна Марфа полюбила Михайла, котрий як «сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть, чорнющі».

Героїні схожі завдяки праці в колгоспі, своїй гіркій долі, але різні за характером. Софія — спокійна, врівноважена (може, тому, що впевнена в чоловічій любові, має сина), співчутлива. Вона навіть сказала якимось: «Ти, Михайле... хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться».

Марфа — емоційна, чутлива, одчайдушна у своїх почуттях, які зберегла на довгі роки (у синові Михайла вона завжди бачила свого коханого).

Настільки великим було її кохання, що вона задовго відчувала, коли прийде до родини лист від Михайла з ув'язнення. І просила поштаря дати їй хоч потримати це «письомце» в руках, поплакати над ним, притиснути до грудей. Потім «біжить на роботу, птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить — не висушить сльози у її очах». Марфа розуміє, що на більше вона не має права — її обранець,

на жаль, одружений, і чужому щастю вона не стане на заваді. Хоча її любов, її «душу нещасну» відчуває біля себе навіть Михайло в «Сибірі неісходимій». Хотів би якимось допомогти, заспокоїти, та не може, бо надто далекий світ.

Софія вважає ту любов Марфину якоюсь неземною, тому й не ревнує, не переживає, тільки співчуває.

У новелі, здається, немає жодного зайвого слова. Кожне — значуще, цілий образ, риса характеру не лише героя, а й народу. Ось хлопець-студент повертається додому. Проходить мимо сусідки і, вітаючись, вклоняється. Малесенька деталь, слово... А в ньому — традиційна для українського народу пошана до старших, привітність, такт. Або той факт, що на ярмарках ще співали бандуристи. Це характерна прикмета того часу. Ось однорукий поштар, дядько Левко — «височенний, худющий, як сама худорба». Жаліє бідолашну Марфу, дає чужого листа. Бере од неї «пожмаканого» (берегла дівчина, ховала, носила із собою для такого випадку!) карбованця, бурмочучи: «Хіба за його [Михайла] здоров'я..., а так зроду не взяв би...» Бо не вірить, що його односелець — «ворог народу», і знає, що врятує його хіба молитва, чудо.

А заголовок твору? Чимось прадавнім, фольклорним віє від нього.

Глибоку символіку несе і число три, і назва птаха. Зозуля — символ туги, провіщення.

Отже, все в новелі — від заголовка до кінцівки пронизане якимось дивним щемливим почуттям, щирим і непідробним. Видно, що все йде від серця, передумане, пережите, і має не лише автобіографічну основу, а ввібрало в себе дух і почуття цілого покоління та загальнолюдські цінності.

III. З акріплення знань, умінь та навичок

;; **Творча робота.**

Складіть схему узагальненого образу любові за новелою Гр. Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

Любов у героїв

Михайло Марфа мати

вірна, чутлива, благородна пристрасна, благородна, страдницька

впевнена, розуміюча, тактовна, співчутлива

Божий дар, невідчужданий волі людини; почуття, що робить людей чистішими, добрішими, благороднішими, здатними на співчуття, на глибоке взаєморозуміння

;; **Проблемне запитання.**

— Чого вчить новела Гр. Тютюнника «Три зозулі з поклоном» нас, читачів ХХІ ст.? (Благородства в коханні, здатності зрозуміти й пробачити іншого, прагнення поважати чужі почуття й не зашкодити іншому.)

IV. Підбиття підсумків уроку

;; **Інтерактивна вправа «Мікрофон».**

— Від твору Гр. Тютюнника у мене залишилося враження...

V. Домашнє завдання

Зробити письмовий аналіз однієї з новел Гр. Тютюнника («Син приїхав», «Оддавали Катрю», «Зав'язь» чи іншу); підготувати повідомлення.

Урок № 45

Тема. В. Шевчук. Життя і творчість митця. Особливості світобачення, громадянська позиція. Зв'язок із давньою українською літературою

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, зацікавити ними; розвивати навички самостійної роботи із джерелами інформації, виділення головного в прочитаному та почутому; поглиблювати вміння висловлювати власні думки, аналізувати й порівнювати літературні явища; виховувати любов до літератури, повагу до митців, естетичний смак.

Очікувані результати: учні знають основні віхи біографії митця, вміють характеризувати його світогляд, творчість, джерела натхнення, називають основні твори.

Обладнання: портрет письменника, видання його творів, ілюстрації до них.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань учнів

;; **Перевірка домашнього завдання.**

Звіт про виконання письмової роботи за творчістю Гр. Тютюнника.

II. Мотивація навчальної діяльності школярів.

Оголошення теми й мети уроку

;; **Вступне слово вчителя.**

Під час вручення В. Шевчукові, із творчістю якого ми починаємо знайомитися, премії фундації Антоновичів він сказав про себе: «Моя доля як митця не складалася безхмарно, але я ніколи на неї не нарікав. Ніколи не шукав слави для себе, а шукав слави для народу свого і своєї літератури. Зрештою, я й полюбив народ свій через те, що він був упосліджений, гнаний, битий і обкрадений». А закінчував промову так: «Кожен з нас — гість у цьому житті, але кожен у ньому, як уміє і як може, будує свій храм...»

Який же він, той храм В. Шевчука? Про це поміркуємо на уроці.

III. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

;; Міні-лекція вчителя з елементами бесіди.

«Храм душі» В. Шевчук будував своїми творами. Основу його складають загальнолюдські цінності, а не ідеологічні, класові чи політичні міркування. Тому довгий час він писав «у шухляду стола», вважаючи, що там, «де до мистецтва домішується політика, починається його поступовий занепад».

В. Шевчук є представником інтелектуально-філософської, психологічної прози в українській літературі ХХ ст., започаткованої свого часу

I. Франком (його твори про інтелігенцію), яка досить успішно розвивалася у 20-х роках (твори В. Винниченка, В. Підмогильного, В. Домонтовича).

Твори письменника непрості, елітарні, для підготовленого чита-

ча, але від того не менш цікаві кожному, хто прагне до вищої духовної «планки».

Звідки у Шевчука, сина простого шевця, така любов до літератури, такий талант? Звичайно, від Бога, а ще — від родини.

Уявіть собі картину: батько сидить на стільці й до пізньої ночі шиє взуття. Поруч сидить мати й читає йому українську класику. Сама, до речі, полька за походженням. Мріє про освіту двох своїх синів. І... обидва вони стають письменниками.

Але почнемо все спочатку.

Валерій Олександрович Шевчук народився 20 серпня 1939 року в Житомирі в сім'ї шевця. 1956 року, закінчивши середню школу, вступив на історико-філософський факультет Київського університету. Після його закінчення 1963-го працював у Житомирі кореспондентом газети «Молода гвардія». Восени того ж року В. Шевчука, вже доволі відомого письменника, забрали до армії (довелося служити аж під Мурманськом). Це в українському суспільстві було сприйняте як покарання волелюбного й талановитого прозаїка. Після демобілізації 1965 року працював у методичному відділі музеєзнавства при історичному музеї, який містився в Києво-Печерській лаврі.

Перші новели В. Шевчука були надруковані в журналі «Вітчизна» і газеті «Літературна Україна» ще під час навчання в університеті, але окремі збірки повістей та оповідань вийшли тільки у другій половині 60-х років («Серед тижня» (1967), «Середхрестя» (1968)). Перший роман письменника «Набережна 12» (1968) викликав зливу негативної критики. Це призвело до того, що В. Шевчуку доводилося протягом понад десяти років писати «в шухляду», вряди-годи друкуючи окремі твори в періодиці. Тому він заглибився у наукову діяльність, досліджуючи як історик епоху українського бароко. Пізніше він видасть антології власних перекладів української поезії XI—XIX ст., творів Г. Сковороди, І. Вишенського, літопису Самійла Величка.

Лише на початку 1980-х почали виходити твори В. Шевчука («На полі смиренному» (1982), «Дім на горі» (1982), «Дзиґар одвічний» (1990), «Три листки за вікном» (1986)), що принесли йому як одному з найталановитіших представників української інтелектуально-філософської, психологічної прози популярність серед читачів та визнання критики. Роман «Три листки за вікном» був удостоєний Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка. У наші дні В. Шевчук активно працює як письменник (повісті «Початок жаху», «Чортиця», «Місяцева зозулька з ластів'ячого гнізда», «Горбунка Зоя», «Срібне молоко», епопея «Стежка в траві» (Житомирська сага), роман «Юнаки з огненної печі») і літературознавець, досліджуючи творчість Т. Шевченка, М. Філянського, В. Підмогильного та ін. Твори В. Шевчука перекладалися англійською, польською, словацькою, російською, литовською, грузинською, казахською та іншими мовами.

Умовно доробок В. Шевчука можна поділити таким чином: твори про сучасність, історичні твори, філософські та літературознавчі. Але чіткої грані між ними немає, усі вони об'єднані індивідуальним стилем. Один із друзів письменника писав: «“Як у житті” для Валерія Шевчука замало — він творить словом власну своєрідну форму життя, свою правду життя, естетичну і моральну реальність — світ, що виростає з особистості творця, з його волі, уяви, філософії».

Невід'ємними рисами індивідуального стилю письменника є фі-

лософічність, книжність, притчовість, зокрема біблійна (наприклад, у багатьох творах присутній мотив притчі про блудного сина). Особливо вплинула на митця традиція культури бароко.

;; Повідомлення учня.

Бароко

У XVIII ст. слово «бароко» вживалося для характеристики, часто негативної, літературних творів складної форми. Проте його походження точно не встановлене, незважаючи на побутування в кількох мовах. У португальській вираз *regola baggosa* — перлина неправильної форми. Латинське слово *bagoso* — це термін логіки, особливо складний вид висновку. У перекладі з італійської *barocco* — вигадливий, примхливий. І, нарешті, в середовищі французьких художників жаргонне слово *baroque* означає пом'якшувати контур. Терміном «бароко» прийнято називати напрям і домінуючий стиль у мистецтві середини XVI — початку XVIII ст., що виник спершу в архітектурі, живописі, а пізніше — і в літературі. Література бароко відмовилася від принципу наслідування життя, його відображення. Вона створила власний світ за певними законами, мета яких — вразити читача. Тому представники цього напрямку виявляли інтерес до ускладненої художньої форми. Вони вважали, що реальний світ — це ілюзія, а його предмети — символи та алегорії, які необхідно пояснити.

Ознакою бароко є його контрастність. Вона виявляється, зокрема, у зображенні героїв і в щасті, і в горі, у протиставленні земного й неземного. Названі риси бароко яскраво розкриваються у відповідних метафорах, символах, алегоріях: життя людини нагадує квітку, що губить пелюстки, сама людина — це скло; Смерть, Доля, Віра стають досить поширеними алегоричними персонажами. Захоплення барокових письменників ускладненою формою, химерним, дивним виявилось в нанизуванні метафор, порівнянь, антитез, зверненні до фігурної поезії, акростихів-віршів, у яких перші літери кожного рядка утворюють слово або речення; мезостихів — поезій, всередині яких приховано якесь особливе значення, найчастіше ім'я адресата; буриме — літературної гри, суть якої — написання жартівливих віршів-експромтів на заздалегідь визначену тему або відповідно до наперед визначених рим. Усе це підпорядковується завданню вразити, здивувати читача. Звідси — незвичайний вигляд віршів: у формах хреста, колони, ромба, зірки, серця тощо. Усі ці художні засоби декоративно прикрашають твір, роблять його пишним, химерним, монументальним. Найвидатніші представники бароко — П. Кальдерон в Іспанії, Д. Маріно і Т. Тассо в Італії, Х. Гріммельсхаузен у Німеччині.

Літературне бароко в Європі розвивалося нерівномірно, несинхронно: його початок припадає на середину XVI ст. (Іспанія, Італія), а розквіт у слов'янських країнах — на XVII—XVIII ст.

Першим українським письменником, творчість якого була позначена рисами бароко, вважається І. Вишенський. Проте утвердження бароко у вітчизняній літературі пов'язується з іменами Мелетія Смотрицького та Кирила Транквіліона. Значну роль у становленні цього стилю відіграла Києво-Могилянська колегія (пізніше — академія), його професори організували своєрідні курси поезії, на яких приділяли значну увагу характеристиці курйозних, фігурних, панегіричних віршів. Науку віршування вивчали не лише теоретично, а й на практиці вправлялися в складанні віршів. Останнім великим українським письменником епохи бароко був Г. Сковорода, із творчістю якого, за твердженням Д. Чижевського, «літературне бароко не доживіло, а догоріло повним полум'ям до кінця та враз згасло».

IV. З акріплення знань, умінь та навичок

;; Творча робота.

Змалюйте «психологічний портрет» В. Шевчука.

;; Проблемне запитання.

— На вашу думку, з ким із сучасників у В. Шевчука найбільша «духовна спорідненість», схожа «модель опозиції»? (З Ліною Костенко, яка протестувала, пишучи «в шухляду».)

V. Підсумок уроку

;; Інтерактивна вправа «Займи позицію».

— Виразіть своє ставлення до «елітарної літератури».

Цікаво, корисно Позитивне Байдуже Негативне

VI. Домашнє завдання

Знати біографію письменника, вміти аналізувати його творчість, прочитати повість-преамбулу «Дім на горі»; підготувати повідомлення.

Урок № 58

Тема. В. Шевчук. Повість-преамбула до роману-балади

«Дім на горі». Композиція, розгалуженість сюжету.

Використання традицій європейської балади

Мета: допомогти учням усвідомити зміст, особливості композиції та сюжету твору, використання

автором традицій балади; розвивати навички аналізу прозових творів складних форм,

аналітичне мислення, вміння визначати головні риси, ознаки літературних явищ, висловлювати власні думки; виховувати усвідомлення значення духовності для

повноцінного розвитку й утвердження особистості.

Очікувані результати: учні знають зміст повісті-преамбули, вміють виділяти ключові епізоди, переказувати їх, коментувати, визначати елементи сюжету й композиції, особливості використання

автором традицій європейської балади. Обладнання: портрет письменника, видання твору, ілюстрації до нього. Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності школярів.

Оголошення теми й мети уроку

;; Вступне слово вчителя.

«Історія і сучасність,— стверджує В. Шевчук,— неподільні. І не тільки тому, що все виростає з минулого. Змінюються соціальні обставини, і людина стає в них іншою. Але, як і багато років тому, сьогодні хвилюють її одвічні проблеми — пошуки істини, шляхів людського самоствердження. Духовний світ людини, її вчинки, жага пізнання врешті стають частиною, з якої складається картина життя, його руху вперед...»

Про пошуки істини героями твору «Дім на горі» В. Шевчука і піде мова сьогодні на уроці.

II. Актуалізація опорних знань учнів

;; Завдання учням.

Складіть «паспортну анкету» письменника В. Шевчука.

III. Формування вмінь та навичок

;; Обмін враженнями щодо повісті-преамбули до роману-балади «Дім на горі».

;; Переказ ключових епізодів, складання «сюжетного ланцюжка».

У душі Володимира панував тихий і незвичний спокій. Його радувало все — і горобці в поросі, і дим із димарів, і молодиця з відрами. Він зайшов на

шкільне подвір'я, сторож поставився до нього недовірливо, аж поки не подивився його, нового директора, документи. Повів у кімнату, завалену мотлохом та запилену. Прийшла висока худа вчителька Олександра Панасівна, якась ніби сердита — і за кілька хвилин помешкання вже блищало чистотою від її вправних рук. Володимир побачив на подвір'ї в домі на горі жінку, від якої струменіло дивне голубе саяво, що притягувало, ніби магнітом.

Високий сивогривий чоловік у супроводі кіз неквапно йшов берегом. Цілий день він, пасучи своїх подруг, милувався краєвидами, тоді приходив додому, дружина Марія доїла кіз, потім вони сідали на веранді, пили молоко, і дід Іван записував щось до товстого зошита. Володимир сидів на постелі, розтираючи набряклу від протеза ногу. Його нестерпно тягло піднятися до будиночка на горі, побачити ту жінку, яка відібрала увесь його зір та всю увагу.

Галя часом закривалася в кімнаті, вбиралася в найкращий одяг і милувалася своєю красою. Інколи бачила в дзеркалі втомлену, постарілу жінку, яка сама ростить сина й доглядає хвору бабусю. Коли Володимир, шкутильгаючи, все ж піднявся до будиночка, то мало не зомлів, і жінка дала йому води, сама теж чомусь зніжковівши. Бабуся розповіла Галі, що дім, у якому вони живуть, — особливий. Тут споконвіку володарювали одні жінки. До них приходили чоловіки: від тих, хто з'являвся згори, невідомо звідки, були одні неприємності. Від них народжувалися хлопчики, які полишали дім і пускалися в мандри. Якщо ж чоловік приходив знизу і просив води — залишався, від нього народжувалися дівчатка.

Галя і вірила в бабусині розповіді, і не вірила. Коли прийшов Володимир і вона його напоїла водою зі своїх рук, бабця зраділа й сказала, що це — доля. У Галі теж тенькнуло серце, згадала Анатолія, що зійшов, як сірий птах, звідкись із гори, зачарував її очима, а потім, добившись її любові, покинув уже вагітну. Тепер вона має золотонного Хлопця, що гасає, як вітер по урвищах та скелях. У Олександри Панасівни п'ятеро дітей. Кожен зайнятий ділом — хлопчики пішли стояти в черзі по гас, дівчата — по хліб, старша — прати білизну. Сама жінка копає картоплю, пере, підмазує хату, лагодить горище, а їх кілька промайнуть одночасно то у вікні, то на вгороді, то на подвір'ї.

Ночами вона часто згадує свого чоловіка, кремезного шевця, пропахлого шкірами, з такими синіми очима, що, раз ввійшовши в душу, не вийдуть із неї. Микола не повернувся з війни, Олександра вчителькою й виховує п'ятьох дітей, дає лад у господарстві. Інколи їй вчувається, як тихенько заграє на стіні інструмент, що любив на ньому грати її чоловік.

Галину дуже дивували ті збіги з бабусиними оповідями-казками, які ставалися в її житті: «Усе це переколошкало Галину душу, бо вже починала губити межі, де в цій історії фантастичне, а де реальне. Знала бабчину здатність надавати всьому неприродного значення, але цей збіг подій, що навалився притьма, був разючий». Володимир у Галі викликав дивне почуття, але вона боялася повірити собі, відкритися. Навіть вдягла найгірший, сірий одяг, коли йшла білити школу, наводити в ній лад. Він «впивався її красою, і аж стогнати йому хотілося, наскільки далеко вона була й недоступна». Вона «закушувала губу й натужно намагалася розв'язати пекуче завдання: вийти — це волю загубити, а не вийти — загубити кохання». Але не витримала його очей, відкрила серце, і вони пішли по життю разом. Бабуся раділа, їй стало краще, вона могла навіть сама ходити.

Марія Яківна помічала інколи в чоловікові ніби якийсь дивний вогонь, коли той сідав і щось цілими днями писав, покинувши кіз. Ще раніше він покинув роботу бухгалтера, і його не обходили домашні клопоти, чи є їсти і що саме. Дітей у них не було. Марія, хоч і боялася розсердити чоловіка, пішла вчителювати, знаходячи розраду в першачках. Іван, блукаючи горами, узбережжям, за-

вжди приносив їй букетик польових квітів. Вона брала найкращі й засушувала. Вони милувалися заходом сонця щодня, і кожного разу він був різний. «...Вона розуміла, що тільки й щастя її, що біля цього чоловіка. Боялася, що мить оця швидко мине...»

Старша дочка Олександрі Панасівни задивилася на Хлопця — який він золотонігий, який вправний у рухах, коли біжить, коли фарбує парти. Хлопець задивився на тоненьку дівчину, як вона прала на річці білизну, і сказав, що покаже їй свої володіння. Неоніла погодилася, і Хлопець повів її в підземні ходи. Там у нього була навіть кімната. Стали юнак і дівчина судженими, поклялися одне одному у вірності, скріпивши клятву кров'ю.

Якось хлопець спитав у Галі про свого батька, захотів дізнатися хоча б його прізвище. Але мати розсердилася чомусь і назвала спересердя перше-ліпше, що спало — «Пугач».

Іван-козопас дописував свій п'ятий зошит. І снилися йому чорняві, темноокі ненароджені його сини, кликали до себе.

Через десять років Хлопець, тепер уже огрядний чоловік, повертався додому, радісно дивлячись на знайому вулицю, яку пам'ятав до дрібниць. З дому на горі вийшла дівчина — знайома й незнайома. Спитав, чи Галина Іванівна вдома. Та відповіла, що вдома. Це була його сестра Оксана. Мати теж ледь упізнала сина — змінили його і роки, і мандри, і ті випробування, що випали. Сестра не хотіла його визнавати, її дратували його важке тупання в бібліотеці над нею, тютюновий дим, безцеремонність, але терпіла заради матері.

Хлопець пішов до Неоніли. Вона одна залишилася з дівчат при матері.

Сердилася на Хлопця, що не писав, а потім подивилася в його очі — і все забула. Уранці сказала вдома, що вони одружуються.

Хлопець пішов до Марії Яківни, попросив зошити діда Івана, якого вже не стало. Жінка радо віддала, адже Хлопець був їхнім правнуком, але попросила поставитися з пошаною. Похвалила його сестру Оксану, яка їй завжди дуже допомагала. Прийшла провідати бабусю Марію і Неонілу. Та привітала її з тим, що дівчина, нарешті, діждалася судженого. І запропонувала, щоб вони йшли жити до неї.

Хлопець перечитував книжки в бібліотеці, що була в домі на горі, їх складав прапрадід і доповнювали кожен із чоловіків, які там оселялися. Взявся і він до заповітних дідових зошитів. Сам теж мав на думці писати, тому наполегливо вивчав літературу.

Коли Оксана поверталася додому, до неї причепився якийсь джанджурик. Усе намагався познайомитися, говорив, що хоче винайняти тут, на горі, квартиру. Оксана гордо відтручувала його. Галина, побачивши цю картину, змущена була застерегти дочку, адже вона вже колись потрапила в таку історію, повіривши якомусь залітному птахові. Ось звідки і з'явився Хлопець. Оксана була впевнена, що з нею таке не трапиться, але при наступній зустрічі з джанджуриком танула від його очей, не могла позбутися їхньої магії. Одного разу до будинку прилетів великий сірий птах і перетворився на джанджуристого юнака, який, заглядаючи попід вікнами і сумно зітхаючи, вкинув у відчинену кватирку букет троянд. Коли Оксана прокинулася, у неї в кімнаті лежали сотні трояндових пелюсток.

А Хлопець сидів обійнятий м'якою радістю: широкий світ клався йому перед очі. Здалося йому, що вийшло з-за хмари сонце, і він побачив себе загорненим

у хмару огненного світла. Озирнувся, бо подумав, що жінки перестаралися там, на кухні, і запалили дім, але палала вже ціла вулиця і весь краєвид перед очима. Тоді він зрозумів, що світло горить у ньому самому. Мозок його освітила

миттєва блискавка — чудове саяво увійшло в його душу, запліднивши навіки його життя. В серце впала іскра блаженства, залишивши в ньому назавжди відчуття неба. Звів очі і пізнав раптом космос, повний нескінченного простору, густо заповнений круглими темними та ясними тілами. Погідний ритм упізнав він у всьому — там, у небі, і тут, на землі: рух планет, соку і крові, рух живих та мертвих тіл. Він збагнув раптом: не мертвий світ лежить навколо нього, а жива тремтлива матерія, що виповнює небо, землю і все, що є. Живу присутність він пізнав у всьому, і це наповнило його справжнім щастям. Зрозумів: весь світ дивовижно уладжено і все діє співмірно до добра кожному, а основним принципом світу все-таки є любов. За кілька секунд побачив і пізнав більше, ніж за всі десять років своїх мандрів. Від цього затремтіли в нього ніздрі, а очі пролляли туди, на вулицю, яку нещодавно так пильно озирали, всю його любов, тугу, занепокоєння та біль. Рука його мимохіть потяглася, щоб натрапити на олівця чи ручку, але завмерла в повітрі.

— Тільки не поспішати,— прошепотів він.— Тільки не поспішати.

;; Повідомлення учнів.

Історія створення роману «Дім на горі», його композиція

Найяскравішим прикладом необарокового стилю є роман-балада Валерія Шевчука «Дім на горі».

Створювався він протягом 1966–1980 років, а вийшов у світ 1983-го.

Цікавою є історія написання. Ось як розповідає про це сам В. Шевчук:

«Книжку “Дім на горі” я писав мовби з кінця, тобто з другої її фольклорно-фантастичної частини “Голос трави”. Писалася вона поволі: спершу одне оповідання, котре я відкладав убік — хай вилежиться, тоді друге й так далі. Мав щастя, що мене ціле десятиліття не друкували, отож міг собі дозволити таку розкіш — не поспішати. А коли згодом переглянув усі ті оповідання, побачив, що вони утворюють певну цілість. І от вона собі лежала, я відчув, що чогось їй бракує. І дописав тоді першу частину — роман-преамбулу, що, власне, дав назву цілій книжці — “Дім на горі”. Тим самим у творі розлилась часова перспектива, увиразнились елементи притчі, що промовляє до нас не якимись силогізмами моральних повчань, а художніми образами, котрі не потребують логічних коментарів». (Сучасність.— 1992.— № 3.— С. 55)

Твір складається з двох частин: повісті-преамбули «Дім на горі» і другої частини, яка має назву «Голос трави». Оповідання, написані козопасом Іваном Шевчуком і «приладжені до літературного вжитку правнуком у перших» й об'єднує 13 оповідань.

Певно, працюючи над обома частинами роману, В. Шевчук не замислювався над тим, що підсвідомо втілював у ньому специфічне барокове світосприйняття,

яке відбилосся вже на самій композиції твору.

«Дім на горі» асоціюється з подібними бароковими спорудами. Друга частина — «Голос трави» — ніби основа цієї споруди, своєрідне підніжжя. Тринадцять оповідань в алегоричній, замаскованій формі розповідають про реальне життя. Їх фольклорно-міфологічна основа виконує роль не екзотичного тла: міфи, легенди, перекази були невід'ємною частиною світовідчуття наших предків, привносили в нього своєрідну духовну корекцію. Тому так тісно переплетено тут реальні картини з фантастичними, умовними, ірреальними.

Життя героїв перебігає мовби в якомусь химерному (бароковому) світі, який, однак, суттю своєю нічим не відрізняється від світу реального. В ньому так само відбувається протиборство між добром і злом, світлом і тінню, людина постійно шукає сенсу свого буття, самої себе, прагне розібратися в довколишньому світі, в якому панують страх, непевність, неспокій. Кожне оповідання — своє-

рідна притча, морально-етичний постулат, до якого варто прислухатися, щоби вижити в *такому* світі. Про перемогу тут не йдеться. Автор художньо досліджує сутність добра і зла («Відьма», «Чорна кума»). В оповіданні «Панна сотниківна» він тривожиться душевною роздвоєністю людини. Ця проблема хвилювала ще й давнє українське бароко. Він навіть показує, як ця роздвоєність може погубити («Перелесник»). Особливу увагу звертає на відповідальність кожного за свої вчинки на цій землі («Свічення»). Усі герої В. Шевчука свідомо чи підсвідомо прагнуть внутрішньої чистоти, гармонії («Швець»).

Той дім на горі побіля річки Тетерів, довкола якого розгортаються події повісті-преамбули, уособлює своєрідну фортецю нашої духовності, той ідеал, до якого прагне жива душа. Дарма що той дім не розгаданий до кінця, загадковий і недоступний декому. Зате традиція дому є стійкою: там володарюють жінки — зачинательки та продовжувачки роду, хоронительки моралі. Чоловіки тут з'являються вряди-годи; їм належить доля блудних синів. Лише від тих, хто нап'ється води тут, на горі, з рук жінки, народжуються дівчатка. Хлопці народжуються від таємничих прибульців, які зваблюють жінок усупереч їхній волі, — «джиґунів». Спочатку вони з'являються в подібі сірого птаха, який перетворюється в чоловіка, а потім так само таємниче зникає. Зате залишаються по них нащадки — Хлопці, покликані бути творцями — поетами, художниками. Так народився козопас Іван, який згодом залишить нащадкам свої тринадцять напівфантастичних оповідей, так народився і син Галі Хлопець, який ті оповідання «приладить до літературного вжитку».

Сюжет повісті «учуднений» багатьма засобами. Важливе значення має в ньому й символіка, зокрема кольорів (синій, сірий, жовтий, зелений), образів (як реалістичних, так і умовно-фантастичних).

Ця символіка тісно пов'язана із суто бароковими мотивами, які пронизують твір. Наприклад, мотив небесної дороги. Автор пояснює його як «символ життєвого шляху», йдучи по якому, «кожна людина відчуває потребу ступити не лише на житейську дорогу, а й на ту, що провадить до вічності». (Сучасність. — 1992. — № 3. — С. 56) Піднімаючись крутою стежкою до будинку, що височів на горі, недавній фронтовик Володимир навіть не підозрював, що від того життя його круто зміниться, там він знайде спокій і душевну гармонію — він підсвідомо змушував себе підніматися вгору.

Мотив самотності водночас є прокляттям та благом. Відчуття самотності переживають усі герої твору, в різний час і за різних обставин вона відіграє свою роль.

Мотив блудного сина, заснований на біблійній притчі, передає горе вигнання з рідного дому-фортеці, своєрідну втечу від світу, від себе і радість повернення — знаходження себе, пізнання законів природи і світу. Символ дому в поєднанні з цим мотивом означає своєрідне благо, фортецю, міцну основу, а дорога, яка веде з цього дому, — прокляття.

(За Р. Мовчан)

; Коментар учителя.

В. Шевчук у романі-баладі «Дім на горі» широко використовує традиції європейської балади, зокрема сюжет кохання жінки і демонічної сили, трагізм. Сюжет твору, як бачимо, дуже розгалужений. У ньому наявне барокове поєднання високого (духовного) і низького (буденного).

Над цим ми поміркуємо пізніше.

; Переказ-аналіз окремих новел зі збірки «Голос трави».

(«Панна сотниківна», «Джума», «Відьма», «Чорна кума», «Свічення» та ін.).

IV. Підбиття підсумків уроку

; Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Найбільше мене вразив епізод...

— Мені припала до душі алегорія щодо...

V. Домашнє завдання

Знати зміст повісті-преамбули, вміти аналізувати твір, характеризувати героїв.

Урок № 46-47

Тема. В. Шевчук. «Дім на горі» (повість-преамбула).

Барокові притчеві мотиви і символи.

Жіноче і чоловіче першоджерело у творі

Мета: допомогти учням усвідомити філософську основу, притчевість твору, спроектовану на

утвердження загальнолюдських цінностей; розвивати навички виділення притчевих

мотивів, ознак бароко, розшифровування символів, алегоричних образів, підтексту; ви-

ховувати прагнення до розвитку особистості, духовності.

Очікувані результати: учні знають ознаки бароко, притчі, вміють виділяти відповідні мотиви у творі,

аналізувати ідейно-художній зміст повісті, характеризувати образи, висловлювати власне

ставлення до зображуваного.

Обладнання: портрет письменника, видання твору, ілюстрації до нього.

Тип уроку: формування вмінь та навичок.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності школярів.

Оголошення теми й мети уроку

; Вступне слово вчителя.

«Дуже суттєвим для Валерія Шевчука є вузол проблем, що їх можна означити так: “людина і родовід” або те, що ми розуміємо під поняттям “апологія дому”. “Кочівний” у світовій літературі мотив блудного сина активно використовується письменником у різних інтерпретаціях...

Окрім того, творенню універсальності, цілісності Шевчукової мікрогалактики служить (хоч, може, це здається парадоксальним, але така вже манера письма цього автора) і послаблення причинно-наслідкових зв'язків — власне, як одна з ознак, що визначають стильову манеру притчі.

303

Йдеться насамперед про те, що події чи колізії, у які потрапляє герой, не конче зображаються із чіткою хронологічною послідовністю, автор нерідко вдається до часових зміщень, аби опукліше показати якийсь порух душі свого героя, його рефлексорні розмисли. Адже для притчевої розповіді важливішим є людина не в системі реалій, а в системі філософських координат, та “мисленна” атмосфера, духовний простір між землею і небом, що вабить можливістю “польоту”, духовний вимір заданої автором ідеї твору, як це бачимо в романі-баладі “Дім на горі”».

Так окреслює проблематику й особливості творів письменника дослідниця Л. Тарнашинська в книзі із символічною назвою «Художня галактика Валерія Шевчука».

У складнощах та літературних знахідках автора сьогодні спробуємо розібратися й ми.

II. Ф ормування вмінь та навичок

; Слово вчителя.

Літературознавці визначають у творі В. Шевчука такі риси бароко:

— поєднання високого (духовного) і низького (буденного): дім на горі як фортеця нашої духовності, душі, підніжжя гори як поле боротьби добра і зла, світла і темряви;

— притчеві мотиви і символи: самотність, роздвоєння людини, блудний син, дорога;

— жіноче і чоловіче першоджерела;

— нагромадження художніх засобів.

У героях твору поєднуються високі поривання, мрії, прагнення з буденним життям; вони вміють бачити красу, незвичність у звичайному. Так, Володимирові вчителька Олександра Опанасівна, мати п'ятьох дітей, здається Вітром, який може одночасно бути в кількох місцях і виконувати кілька робіт одразу. Галя, мати-одиначка, кинута зрадливим «сірим птахом», інколи відчуває себе богинею.

«Часом на Галю находило: хотілось убратись у найкращу одержу, взяти сина за руку й податись у кіно чи просто пройтись по вулицях; накидала гачок на двері й годину крутилася біля дзеркала, видивляючись на себе. Розбирала сукні, хай і довоєнні, одягала кожну й припасовувала. Хотілося муркотіти й крутитися, хотілося, щоб синьо світилося від доброї погоди вікно і щоб падало в її кімнату сонце.

...Ступала навшпиньках й поморгувала до свого зображення. Підчорнювала брови й шкодувала, що ніс у неї трохи кирпатий. Здавалося, що цей ніс — головна вада її обличчя, тож приплющувала його і пробувала уявити себе із носом прямим і тоненьким. Але тоді її обличчя гасло, і вона милостиво дозволяла своєму носикові задиратися, як собі хоче,— з'являлися тоді на щоках дві розчудові ямки, і вона не могла не всміхатися. “Отака собі Галя!” — казала й тішилася, хотіла ж бо бути отакою собі Галею. В такі хвилини все важке й темне губилося, як згубилася нещодавно ніч, і хоч не була вона короткопам'ятна (взяти б хоча згадки про Анатолія — постійна темна хмарка серед неба), в ті

304

ранки розвітрювалася й була схожа на ясно-синю кульку, якій небагато треба, щоб попливти в широке й роздольне небо. ...Здавалося їй тоді — впливала до неї через вікно повітряна богиня. Була складена з голубих площин, а вдягнена в сонячне проміння, входила в неї через очі, тоді й очі її голубіли; вони зливалися в одне й жили отак: богиня й вона — їй аж подих забивало від такої зухвалості».

Самотній серед людей, заглиблений у себе і свою творчість козопас Іван, його дружина мріє віддати «першачкам» нерозтрачений запас любові. Повертається з далеких воєнних доріг Володимир; після стількох років прибивається до рідного дому й тепер уже дорослий Хлопець. Він же продовжує справу діда Івана, що писав напівфантастичні оповідання.

Дорога присутня постійно: Володимира — на гору, до дому й до серця Галини; Галини — до віри у справжнього чоловіка; Хлопця — до свого кохання, до здобутого життєвого досвіду.

Чітко прослідковується жіноче й чоловіче першоджерела. Жінки в «домі на горі» — продовжувачки роду і його охоронниці. Чоловіки — часто «блудні сини». Від «джигунів», «сірих птахів», які з'являються «згори», зваблюють жінок, народжуються хлопчики. Їхня доля — мандри, творчість (так з'являються Іван-козопас, син Галини Хлопець). По-

стає питання: то яка ж сила живить поетів, художників?

Від тих, хто прийшов знизу й напився з рук жінки води, народжуються дівчата, і так іде життя по одвічному колу.

У повісті-преамбулі до роману-балади «Дім на горі» постійно трапляються багатобарвні барокові нанизування художніх засобів. Наприклад: «Минулий день стояв за їхніми спинами, як величезна істота, теж випасла й випила свій сік, наслідком чого й став цей вечір, це молоко у філіжанках і ця тиша, що росте навколо, як квіти» (три метафори, два порівняння, епітет, персоніфікація, повтор).

«Не бачив у ній звичайних жіночих принад, пізніше, коли спустився він у долину, не міг сказати, чорні чи сині були в неї очі. Пам'ятав тільки голубу барву, відчуття дивної, запаморочливої краси, а поруч із тим якийсь страх, наче був він метеликом, а вона огнем, і він, сидючи тут, на горі, з квартою в руках і отак по-безглуздому задивляючись на незнайому жінку, раптом повірив, що всі людські казки — це таке ж життя, як і те, що реально бачать наші очі. Йому захотілося, щоб це його вчарування тривало якомога довше, хай довше купується він у хвилях такого п'яного гіпнозу — не мав сили не дивитися на неї, хоч не мав уже сили й дивитись».

Яким саме чином виникає любов між людьми, не знає, мабуть, ніхто. В. Шевчук за допомогою контрастів і барв майстерно передає відчуття, яке виникає у героя (метелик — вогонь, незнайома — близька, казки — життя, реальність; не мав сили не дивитись — не мав сили й дивитись). І в цьому вічна загадка, таїна виникнення кохання.

«Дощ шумів і плескотів, Микола дивився сумно в зелений сутінок, що розсвітився несподівано, — там попереду лежала прозора куля, до якої вела синя мерехтлива дорога. Великий всесвіт стояв перед його зором, звідусіль вивишалися острівці й горби, і на цих острівцях, що їм і числа не знайти, видно ставало ледь примітні садиби й тіні біля них. Ворушилися, займаючись буденним ділом: хто снідав, хто обідав, а хто вечеряв, хто копав заступом хмару, а хто ту хмару засівав. Швець шив невидимі чоботи, а кравець невидиму одягу, шофер їхав на машині без коліс, а жінки варили обіди в уявних каструлях і прали уявне шмаття. Вряди-годи озиралися вони на синю дорогу, по якій ішов Микола, приставляли долоні дашком і вдивлялися.

...Ніхто не знав про його хід цією дорогою, і ніхто його не бачив.

Видивлялися, правда, з острівців з-під дашків долонь сумні матері, коло них — матері інші, а далі ще і ще — довга низка матерів. Довга низка й батьків — безконечний ряд, — що дивилася на нього, але не бачила, бо не його сподівалася. Постаті складали довгі лави, що були наче смужки чи гілля, — безконечне дерево, розгалужене навсібіч, з'єднувалося, розходилося, ніде не починалось і не кінчалося. Початки без кінця і кінці без початків побачив самотній подорожній на своїй дорозі. Тяглася, драглиста і тремтлива, і впечатувались у неї білі й круглі світляки зір. Ступав по тих зорях, як колись по кам'яних тетерівських греблях, завертав голову, щоб хоч відчути, коли не може бачити, дімець, до якого нещодавно підходив, — п'ятеро дітей і жінка в цей час думали про нього. Замовкли на хвилину там, за столом, в хаті біля Тетерева, і зробилися раптом серйозні-серйозні — великий всесвіт навідався до їхніх душ і засіяв їх своїм попелом. Олександрі незвідь-чому захотілося помолитися, хоч вона давно сміялася з таких бабських забобонів, але те, що відчувала оце зараз, годі було пояснити. Він таки був тут, біля їхніх вікон, а зараз

уже повільно відходить по синій дорозі. Сльози підійшли їй під очі, бо світ перед нею раптом покрутився, і вона аж за стола схопилася. Цього, на щастя, не помітив ніхто з дітей, чи, може, так їй здалося, і Олександра змушена була струснути головою, запосміхатися, зашарітися й почати оповідати дітям щось із такого, чого ще не оповідала,— була то розповідь про височезного столяра, що, працюючи, співав сумних, але гарних пісень...»

Химерним, таємничим і незбагненим є потойбічний світ. Відчуття люблячих людей по різні боки буття й небуття — дивовижні. Переплетіння цих відчуттів, як і всього, пройденого життєвою дорогою кожним із них, з майстерністю вибудовує автор у бароково-притчевій манері.

;; Опрацювання таблиці.

Реал ьні та алегор ично-символічні образ и твору В. Шевчука

Реальні образи Алєгорично-символічні Значення

Володимир

Галина Іванівна

Іван Шевчук — козопас

Оксана, його дружина

Олександра Опанасівна, її діти

Хлопець — син Галини

дім на горі фортеця, храм душі

«сірий птах» диявольська сила, звабник

дорога життєвий шлях, шлях до серця

Хлопець чоловіче першоджерело

Дівчина жіноче першоджерело

;; Проблемне завдання.

1. Спробуйте «розшифрувати» епізод із повісті.

«Дженджурик устав і прислухався. З розчиненого вікна впливав запах тютюнового диму, але долітало вже й могутнє хропіння. Дженджурик сплюнув і посунув далі.

Коло третього вікна він спинився, став навшпиньки й потяг носом. Запах, яким віяло з кімнати, його обворожив. Стояв і ловив його трепетними ніздрями, а з очей його котилися сльози. Світло зір кришилося в тих сльозах, і став дженджурик у ту мить гарний, як янгол. Він підтягся на руках і тихенько постукав у ту шибку. Глуха тиша відповіла на цей постук, і дженджурик важко зітхнув. Озирнувся навдокіл: внизу, наче синя дорога, завмерла річка. Літали біля нього нічні метелики й комарі, снували нитки павуки — рух і життя множинних тіл відчув у цьому світі дженджурик. Довго стояв під глухим вікном і безнадійно чекав. І тільки коли затремтіло над головою небо, коли зорі пішли раптом угору, віддаляючись од землі все далі й далі, а над головою пропливли перші подмухи надранкового леготу, тільки тоді дженджурик отямився. Був звідусіль обплутаний павутиною, тож мусив вилізти з неї, як з одежі. Став проти вікна, що так його чарувало, змахнув руками, як чародій, і в його долонях виріс букет найчудовіших і найсвіжіших троянд. Дивився на ті квіти й обливався гіркою печаллю. Солодкий біль пік його, він махнув рукою, і букет вільно пролетів у відчинену квартиру. Впав на підлогу біля ліжка, де спала Оксана, і відразу ж розсипався сотнею пелюсток.

Дженджурик за вікном змерз і замахав руками, щоб зігрітися. Від того руху знову почав заростати пір'ям, руки його перетворювались у крила, у туфлях проростали гострі пазурі. Він хитнув крильми і на мить притулився обличчям до скла. В півтемрявній кімнаті, осяяна блідим, мерехким світанням, спала красуня. Обличчя її полум'яніло й світилося, а вуста щось неспокійно шепотіли.

Птах ударив із розпачем крильми об шибки і на мить притемнив оте чудовне видиво. Розвернувся й повільно поплив над сонним обійстям, меншаючи й меншаючи, аж доки став ледь помітною крапкою. Тоді освітило його перше світло, і він умер раптом, загаснувши серед безмежного простору на ще одну з мільярдів зорю, котрі швидко й нестримно віддалялися од землі.

Оксана прокинулася у той ранок раніше. Снівся їй дженджурик, вона тікала від нього, а він здоганяв. Снилось, що стала вона птахом, знялася й летіла, а дженджурик біг за нею слідом і тяг угору руки. Обличчя його було спотворене від розпачу, і в її грудях через той розпач солодко грало серце. Приснився їй і брат, котрий вискочив із хати й кинувся бити дженджурика. На мент їй стало жаль і дженджурика, і брата, захотілося кинутися поміж них і розборонити. Вона йшла по якійсь синій дорозі, біля неї поруч ступав, накульгуючи, батько, і йшли вони до крихітного будиночка, на порозі якого сиділа стара як світ бабуся. В небі плавали великі сферичні тіла, і в тих сферах проглядали людські подobenства: витягнуті й зміщені, наче у кривих дзеркалах. Їй стало страшно на тій дорозі, хоч вона добре знала, що то за шлях — світ колишніх людей та відлетіле життя. Ішла з наповненим жалем серцем, кришилися, наче піщані яблука, під ногами зорі, і їй раптом здалося, що душа її ширшає і стає необмежена, що вона проростає в увесь цей світ, над усі ті постаті, котрі сомнамбулічно блукають довкола. Тоді дівчина раптом злякалася свого розросту й цієї дороги — помчалася чимдуж, розбиваючи п'ятами крихітні тіла зір. Сірий птах з обличчям дженджурика летів коло неї і щось їй казав, але не почула вона його слів. Рвонула геть із дороги». Орієнтовна відповідь. Можливо, традиція «звabлення» жінок «дженджуриками» в домі на горі

перерветься, бо дівчина не піддалася викликам темної сили; у домі з'явився брат-охоронець;

можливо, так алегорично автор показує пробудження жінки в героїні.

307

2. П оясніть прикінцевий епізод повісті.

Орієнтовна відповідь. Так зароджується творче першоджерело в людині, з'являється осягнення

нею світу.

III. З акріплення знань, умінь та навичок

; Творча робота. `111111

Охарактеризуйте образ, який вам найбільше запам'ятався.

(Можна провести, як роботу в групах.)

; Обмін враженнями щодо твору В. Шевчука після аналізу та обговорення.

IV. П ідбиття підсумків уроку

; Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Яка з проблем твору здалася вам найбільш актуальною для нашого часу, цікавою; чому саме?

V. Д омашнє завдання

Підготуватися до контрольної роботи (тестування).